

УДК 2-4:316.647.5(53)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.62.11>

ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Артемій Дорош

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра релігієзнавства
вул. Володимирська, 60, 01601, м. Київ, Україна*

Стаття є спробою комплексного аналізу наукових досліджень, присвячених проблематиці державно-церковних відносин в Україні в період незалежності. Розкрито трансформацію зазначених взаємовідносин крізь призму історичних, політичних, релігієзнавчих, управлінських та правових підходів. Значна увага приділяється впливу радянської спадщини, в тому числі наукової, етапам формування поліконфесійного середовища в сучасній Україні, спробам розбудови Єдиної незалежної православної церкви та сучасним викликам, зумовленим російсько-українською війною.

У статті систематизовано праці українських дослідників, які репрезентують різні наукові школи та дисциплінарні підходи: філософію, релігієзнавство, богослов'я, політологію. Проведений контент-аналіз дав змогу класифікувати джерела на чотири основні групи: політико-адміністративні, філософсько-релігієзнавчі, богословські та публіцистичні. Виявлено основні тенденції в осмисленні державно-церковної взаємодії: від фіксації пострадянських процесів до формування моделей партнерства на засадах сучасних європейських стандартів та принципів свободи віросповідання і віро-терпимості.

Методологічно дослідження спирається на міждисциплінарний підхід, з використанням історичного, порівняльного, експертного, статистичного та контент-аналізу. Зроблено акцент на розбіжностях між європейськими підходами до релігійного плюралізму та українським прагненням до єдиної національної церкви. Окремо розглянуто проблему законодавчого забезпечення свободи совісті в Україні, зокрема у зв'язку з останніми змінами у 2022–2025 рр., пов'язаними із заборонаю релігійних організацій, афілійованих з державою-агресором.

Аргументовано, що, попри значний доробок вітчизняних науковців, актуальним залишається питання формування стабільної моделі державно-церковних відносин, яка була б незалежною від політичної кон'юнктури та враховувала реалії воєнного часу, релігійної самоідентифікації громадян і міжконфесійної динаміки. Встановлено, що державно-церковні відносини перебувають у стані постійної динаміки. На них впливають як внутрішньодержавні, так і світові геополітичні та етнорелігійні процеси. Отже, виникає необхідність у регулярному вивченні трансформації державно-церковних відносин, що призводить до накопичення наукового матеріалу.

Ключові слова: державно-церковні відносини, релігійна політика, православ'я, релігійний плюралізм, свобода совісті, законодавство, міжконфесійна взаємодія, буття людини.

Проблема вивчення державно-церковних відносин в Україні не нова. Історики, релігієзнавці, політологи, управлінці періодично звертають дослідницьку увагу на питання державно-церковних взаємин в Україні. Окремим пластом дослідження стала радянська спадщина, бо саме в цей період сформувались специфічні відносини між державою та церквою, де остання піддавалась тотальному контролю та регламентації. Однак саме в цей період у православній церкві було відновлено статус патріархії, відбулись урочистості з нагоди 1000-ліття Хрещення Русі. Крім того, багато церков навіть у підпіллі зберегли свої традиції, духовні надбання, ієрархію та власну історію, наприклад УГКЦ, що дало їм змогу

потужно розвиватись з моменту проголошення свободи віросповідання. Отже, питання державно-церковних взаємин завжди було актуальним для дослідників. Незважаючи на наявність певного нашарування праць вітчизняних і зарубіжних вчених, питання державно-церковних відносин не є статичним, доконаним. Вони постійно змінюються, варіюють залежно від обставин, політичних умов, військових дій та геополітики загалом.

Тотальний контроль за релігією і духовенством у радянський період призвів до бурхливого сплеску релігійної активності на початку 1990-х, коли віруючим дозволили реєструвати власні релігійні організації. Контроль та заборона вилились у надзвичайну активність релігійних діячів. Хвиля національних ідей та відродження посприяла формуванню нових гілок православ'я, які позиціонували себе виключно з точки зору державотворення та патріотичного налаштування.

Таким чином, з моменту інституювання України як молодої незалежної держави, релігійна мапа країни відразу формувалась у поліконфесійному та мультинаціональному забарвленні. Значна кількість протестантських організацій, поділ ісламу на різні умми та муфтіяти, претензії УГКЦ на відібрані храми, поява тоталітарних сект та братств – це лише незначний перелік викликів, з якими зіштовхнулася молода несформована влада в Україні. Однак найбільшим викликом у релігійній сфері варто вважати тотальне розділення українського православ'я на три окремі юрисдикції: УАПЦ (1989), УПЦ МП (1990) та УПЦ КП (1992). У 2018 р. УАПЦ та УПЦ КП об'єдналися у Православну церкву України, хоча УПЦ КП на чолі з патріархом Філаретом швидко заявили про вихід із новоутвореної релігійної організації. Отже, у середині 2025 р. в Україні і надалі функціонують православні організації різних юрисдикцій [6, с. 236].

Строкатість релігійної мережі значно ускладнює державно-церковні відносини. За роки незалежності державна влада неодноразово виявляла прихильність до якоїсь конкретної конфесії, наприклад президент Янукович – до УПЦ МП, що призводило до «релігійних гойдалок» та перетрубацій після зміни державного керівництва. Україна завжди позиціонувала себе як світська держава, що закріплено Конституцією, однак на практиці, особливо напередодні виборів, виявляла глибоку спорідненість з релігійними організаціями, що болісно відбивалось на формуванні стабільної державно-церковної взаємодії, яку так і не вдалося сформувати за роки новітньої незалежності.

Метою статті є аналіз праць вітчизняних учених, присвячених державно-церковним відносинам у незалежній Україні, виявлення основних напрямів, тенденцій та особливостей їхніх наукових досліджень, а також внеску українських науковців у формування сучасного уявлення про взаємодію держави й церкви в історичному та суспільно-політичному контексті. Предметом дослідження є наукові підходи, концепції та інтерпретації державно-церковних відносин, представлені у працях українських дослідників, а завданням – визначення основних етапів становлення досліджень державно-церковних відносин у вітчизняній науці.

У межах запропонованого дослідження виникає потреба звернутися до наукового доробку вчених, які працюють у відповідному тематичному полі. Їхні праці допомагають переосмислити базові поняття державно-церковних відносин, державної політики у релігійній сфері, законодавства стосовно свободи совісті та віросповідання. Змістовний та уніфікований підхід до аналізу ключових понять необхідний для глибшого розкриття предмета статті. Основою теоретико-методологічної бази стали праці українських релігієзнавців, філософів, політологів та управлінців, у яких здійснено ґрунтовне осмислення еволюції державно-політичних процесів, котрі визначають міжконфесійну взаємодію в Україні.

Насамперед доцільно згадати провідних спеціалістів, які з моменту проголошення незалежної держави вивчали релігійну складову частину як фактор національного буття українців. Неможливо омину увагою праці В. Бондаренка, О. Горкуші, С. Здіорука, І. Козловського, А. Колодного, О. Недавної, О. Сагана, О. Предко, Л. Филипович, Ю. Чорноморця, Є. Харьковценка, П. Яроцького та інших релігієзнавців, які вивчали трансформаційні процеси у державно-церковних відносинах.

Окремо необхідно назвати праці вчених-державних службовців у галузі свободи совісті та віросповідання, етнополітики, зокрема роботи В. Войналовича [1] і В. Єленського [3; 4]. Не можна не загадати й сучасного дослідника, богослова та професора зі світовим визнанням отця Кирила (Говоруна) [2]. Його інтерв'ю, критика, прогнози та зауваження влучно відображають стан та тенденції державно-церковних відносин та міжцерковної взаємодії як в Україні, так і у світі загалом.

Якщо говорити про останні ґрунтовні дослідження у запропонованій сфері, то варто згадати докторську дисертацію з політичних наук отця А. Кобетьяка [5], кандидатські роботи отця Г. Коваленко та отця А. Дудченко, які розкривають нові горизонти державно-церковних відносин у контексті формування Єдиної незалежної церкви в Україні і, відповідно, зміну державно-церковної взаємодії.

Отже, є значна кількість досліджень, присвячених державно-церковним відносинам, особливостям конфесійної динаміки в українському контексті. Однак бракує напрацювань стосовно трансформації державно-церковних відносин у зв'язку з російською агресією проти України, тривалою боротьбою за церковну незалежність і формування Єдиної православної церкви, а також у контексті проблеми релігійної та національної самоідентифікації українців.

У процесі проведення наукового дослідження було застосовано комплекс міждисциплінарних наукових методів, що зумовлено відсутністю усталеного підходу до осмислення проблематики міжконфесійних відносин. Така методологічна багатогранність сприяє поглибленому науковому аналізу зазначеного феномена, виводячи його дослідження на якісно новий рівень. Це, своєю чергою, актуалізує потребу в комплексному вивченні державно-церковних та міжконфесійних взаємин в Україні, що безпосередньо формують конфесійну структуру держави. Щодо загальної методології дослідження, то слід назвати використання історичного методу – для аналізу конфесійного ландшафту в історичній динаміці; порівняльного методу – задля співставлення інформації між окремими релігійними утвореннями; методів експертного оцінювання і статистичного аналізу соціологічних даних, наприклад дослідження Центру Разумкова [10]. Серед останніх основним методом був контент-аналіз, який дав змогу систематизовано досліджувати тексти праць (монографій, статей, документів); виявити частотність, контекст і динаміку використання понять, пов'язаних із державно-церковними відносинами, а також порівняти позиції різних авторів і їхніх підходів.

Залучення філософських та загальнонаукових підходів дало змогу здійснити комплексну оцінку конфесійної структури українського суспільства та окреслити можливі тенденції її трансформації. Узагальнення емпіричних результатів дало можливість сформувати цілісне уявлення про сучасну релігійну ситуацію в Україні та виявити ключові чинники й процеси, що визначають конфесійну динаміку в суспільстві.

Європейський вектор розвитку України, що набув незворотного характеру після революційних подій 2013–2014 рр., а також у період президентства П. Порошенка, зумовив необхідність переосмислення концептуальних засад державно-церковних та міжконфесійних відносин, в тому числі в контексті європейської інтеграції.

Одним з фундаментальних викликів постсекулярного суспільства ХХІ ст. є необхідність формулювання нової концепції відносин між державою та релігійними інституціями, яка буде базуватися на партнерських засадах, взаємній повазі та збереженні релігійного плюралізму, як це прийнято в Європі. Однак відразу варто чітко розмежувати українські реалії та європейський простір. Населення сучасної Європи неактивно (близько 6%) дотримується переконання щодо абсолютної істинності лише однієї конфесії [7, с. 260; 271]. Для більшості громадян Європи об'єктивною є модель релігійного плюралізму, який охоплює різноманітні конфесійні ідентичності та світоглядні позиції. Отже, держава готова співпрацювати з багатьма релігійними організаціями.

В Україні склалася дещо інша ситуація. За роки незалежності сформувалась тягла ідея необхідності Єдиної незалежної православної церкви. У цьому контексті утворення Єдиної помісної православної церкви в Україні не може розглядатися винятково як наслідок духовної потреби суспільства, оскільки релігійна мапа України також відзначається високим рівнем плюралізму та толерантності. Така ініціатива передусім має стратегічне значення: вона спрямована на зміцнення національної єдності, консолідацію суспільства та утвердження української ідентичності в умовах глобалізаційних викликів.

Таким чином, заходи, яких вживає українська держава задля підтримки інституціоналізації Єдиної помісної церкви, є обґрунтованим і стратегічно важливим кроком. Це завдання потребує консолідованої співпраці між органами державної влади та провідними православними юрисдикціями як в Україні, так і за її межами.

Зважаючи на міждисциплінарний характер дослідження, весь масив наявної літератури, джерельної бази та наукових напрацювань, присвячених проблематиці державно-церковних відносин, умовно підлягає класифікації на чотири основні категорії: 1) праці політичного та адміністративного спрямування, 2) філософсько-релігієзнавчі студії, 3) церковно-богословські джерела і 4) публіцистика.

До першої категорії належать дослідження у сфері політичних наук і державного управління, офіційні документи, заяви представників органів влади, дисертаційні та прикладні аналітичні розвідки, що аналізують механізми державно-церковної взаємодії, а також роль держави у формуванні міжконфесійного середовища. У цій групі переважає прагматичний підхід, орієнтований на оцінку державної доцільності, суспільної стабільності та питань національної безпеки. Для прикладу доцільно назвати роботи В. Єленського «Велике повернення» [4], О. Сагана «Державно-церковні відносини в Україні на сучасному етапі: проблеми та можливі сценарії розвитку» [16], В. Войналовича «Сучасний релігійний простір України у контексті зовнішніх і внутрішніх викликів» [1].

До другої групи віднесено напрацювання як зарубіжних, так і вітчизняних філософів і релігієзнавців, які в межах академічного дискурсу досліджують питання автокефалії, межі та можливості державного регулювання релігійної сфери, принципи структурної організації церковної мережі, а також шляхи її оновлення. Ці дослідження мають переважно концептуально-теоретичний характер і ґрунтуються на філософському осмисленні релігійних процесів. Наприклад, дисертація А. Кобетяка «Політичні детермінанти конститування Помісної православної церкви» [5].

Третю групу джерел становлять документи, створені в межах офіційної церковної комунікації: заяви ієрархії, рішення синодальних органів, канонічні норми та богословські інтерпретації. Саме ця категорія відображає плюралізм еклезіологічних моделей, що визначають різні підходи до осмислення природи та сутності церкви. Без урахування цих джерел неможливе повноцінне розуміння як сучасного стану державно-церковного діалогу, так і перспектив міжконфесійного порозуміння, зокрема в межах поділеного право-

славного простору. Значну кількість документів та матеріалів опрацьовано Т. Кузьо у праці «Російський націоналізм і російсько-українська війна» [13].

Четверту групу становлять різноманітні публіцистичні статті, коментарі, заяви, звернення. Їх варто виділити в окрему групу, тому що такого матеріалу стає все більше. В умовах війни перестало існувати багато фахових видань та наукової періодики. Все частіше фахові експерти, ієрархи та просто «поважні люди» з'являються на телебаченні, публікують дописи чи інтерв'ю у Facebook чи Telegram-каналах. Отже, важко віднести подібні коментарі та дописи до якоїсь із зазначених груп [5, с. 97].

Водночас варто зазначити, що у низці випадків чітка класифікація джерел за наведеними категоріями є ускладненою через комплексність і багатовимірність предмета дослідження. Зокрема, деякі автори – представники державного апарату – формально належать до першої групи, однак їхні тексти мають виразне конфесійне забарвлення внаслідок особистих релігійних переконань. І навпаки, окремі ієрархи та богослови демонструють високий рівень академічної неупередженості та позаконфесійного підходу до аналізу означених питань.

Ще один важливий аспект, який неможливо віднести до жодної з груп, – вітчизняне законодавство. Сьогодні основним нормативно-правовим актом, який регулює релігійну сферу в Україні, залишається Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», прийнятий у 1991 р. та оновлений останніми змінами у березні 2022 р. Незважаючи на наявні недоліки та окремі дискусійні положення, чинне українське законодавство у сфері свободи совісті та релігії вважається одним з найбільш ліберальних і демократичних у пострадянському, а також європейському правовому просторі. Це підтверджується низкою сучасних наукових досліджень. Так, професор В. Клімов на підставі порівняльного правознавчого аналізу законодавства європейських держав стверджує, що українські нормативно-правові акти не лише відповідають основним міжнародно-правовим стандартам і принципам прав людини, але й адекватно реагують на внутрішні запити релігійної спільноти [7, с. 274].

У контексті бажаного формування Єдиної незалежної церкви, до чого переважно зводились державно-церковні відносини, чинна законодавча база не створює належних умов для сприяння процесам консолідації між конфесіями. У зв'язку з цим більшість українських релігієзнавців і соціологів релігії, зокрема К. Говорун [2], В. Єленський [3; 4], С. Здіорук, А. Колодний [6], О. Саган [8; 9; 16], А. Смирнов, Ю. Чорноморець, Л. Филипович, наполягають на необхідності формування нової моделі державно-церковних відносин, яка була б незалежною від політичного вектору чиновників.

Загалом зазначимо, що у працях вітчизняних дослідників доволі багато уваги приділяється вивченню та критиці законодавчих ініціатив державної влади. Останній рік вчені обговорюють (обґрунтовують чи критикують) важливий законопроект щодо заборони в Україні релігійних організацій, пов'язаних з країною-агресором. Перш за все йдеться про УПЦ (МП). Закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» № 3894-IX набув чинності у травні 2025 р., тому серед дослідників ця тема зараз активно обговорюється.

Повертаючись до умовного розподілу праць на групи, зазначимо, що у контексті політичної науки та дослідження процесів державно-церковних відносин необхідно назвати кілька фундаментальних праць, які стали значущою базою для всіх інших наукових розвідок означеного кола проблем. Вони важливі з огляду на їхнє історико-контекстуальне наповнення.

Серед них на особливу увагу заслуговує ґрунтовна монографія В. Войналовича «Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інститутів в Україні 1940–1960-х років:

політологічний дискурс», яка репрезентує глибоке осмислення механізмів державного регулювання релігійної сфери в радянський період і є певною методологічною основою подальших наукових розвідок державно-церковних відносин в Україні. У праці детально проаналізовано політичні стратегії контролю та впливу на релігійне середовище, окреслено специфіку взаємодії держави з православними, греко-католицькими, римо-католицькими, реформаторськими та юдейськими спільнотами. Особливо цінним є обґрунтування необхідності індивідуалізованого правового підходу до кожної конфесії, зважаючи на її історичний розвиток, ступінь поширення та організаційно-парафіяльну структуру. Погоджуючись із висновками автора, маємо визнати, що уніфіковані методи державної політики у сфері релігії не є ефективними для багатоконфесійного українського контексту [1, с. 45].

Іншою ваговою працею у виокремленій ніші досліджень є монографія М. Вегеша та М. Палінчака «У соборі Святого Юра: сторінки історії Української Греко-Католицької Церкви». Автори зазначають, що візією сучасного керівництва УГКЦ є створення Українського Патріархату на базі співпраці національних церков – Православної та Греко-Католицької [5, с. 118]. Ідею об'єднання церков Київської традиції у публічному просторі неодноразово підтверджували церковні ієрархи: митрополит Епіфаній та глава УГКЦ Святослав Шевчук.

Ще одним вагомим дослідженням політологічного дискурсу в Україні є колективна монографія П. Косухи, А. Колодного та В. Єленського «Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози». У цьому дослідженні ґрунтовно проаналізовано динаміку релігійного відродження у політичному контексті та стан державно-церковних відносин. У дослідженні аргументовано, що церква активно супроводжувала процеси державного становлення України [6, с. 211].

У контексті зазначеної тематики важливо також згадати дисертаційне дослідження В. Бондаренка, званого фахівця у сфері державної політики у релігійній сфері та колишнього очільника відповідного органу державного управління. Його наукова праця вирізняється поєднанням глибокого теоретичного аналізу з практичним досвідом реалізації політики у сфері державно-конфесійних відносин в умовах незалежної України.

Другу групою досліджень, присвячених державно-церковним відносинам, представляють фахівці з філософії, релігієзнавства та богослов'я. Однією з перших фундаментальних праць є дослідження професора В. Климова «Свобода совісті» [7]. Автор наголошує на розбіжностях між задекларованим рівнем релігійності громадян та реальною релігійною практикою в українському суспільстві. Це суттєво вплинуло на державно-церковну взаємодію. Для більшості громадян релігійна ідентифікація є радше елементом символічного чи культурно-політичного самовираження, ніж проявом глибокої віри або регулярної участі в релігійному житті.

Важливим та актуальним дослідженням для нашої статті стала дисертація професора А. Арістової «Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси». Співіснування в Україні кількох паралельних юрисдикцій православних церков неминуче призводить до конфліктної ситуації. В праці розкрито природу й динаміку міжконфесійної напруги, а також фактори, що ускладнюють стабільність державно-церковних взаємин. Цінним є перший розділ, який присвячений працям вітчизняних та зарубіжних вчених, що досліджують окреслену нами проблематику [15].

Неможливо оминати увагою праці фундатора вітчизняного релігієзнавства А. Колодного, як-от «Міжконфесійні та міжцерковні протистояння в незалежній Україні», «Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез)», «Християнізація Русі-України. Історія релігії в Україні – Традиційний і нетрадиційний

погляд на хрещення Русі-України», «Історія релігії в Україні» у 10-ти томах. Праці А. Колодного, як й інших науковців Відділення релігієзнавства Інституту філософії, є фундаментом для вітчизняної науки. Левова частка фундаментальних досліджень у релігієзнавчій сфері, в тому числі у вивченні державно-церковних відносин, належить саме співробітникам згаданої установи. Серед них слід назвати Л. Филипович, В. Титаренко, В. Шевченко, О. Горкушу, О. Недавно та їхні праці «Міжконфесійні відносини України в контексті світових релігійних процесів», «Проблемні аспекти міжконфесійних та державноконфесійних відносин у сучасній суспільно-політичній ситуації в Україні», «Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка», «Громадянська Церква України: нове явище в суспільно-релігійних відносинах» [11].

Значний резонанс справили праці голови ДЕСС України, автора багатьох законопроектів у релігійній сфері професора В. Єленського. Зокрема, цінною для нашого дослідження є праця «Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні» [2]. У цьому дослідженні ґрунтовно висвітлюється складність міжконфесійних та державно-конфесійних взаємин в Україні. Іншими важливими працями В. Єленського є «Держава та релігійні інституції в Україні до і після Помаранчевої революції: політичний дискурс», «Православний світ і криза екуменічного руху» [3; 4].

Говорячи про важливі стратегічні дослідження у сфері державно-церковних відносин, не можемо оминати науковий доробок професора О. Сагана, відомого релігієзнавця, радника Президента України та колишнього голови Державного комітету у справах національностей та релігій. У своїх численних публікаціях він здійснив всебічний аналіз перспектив і напрямів державно-церковної взаємодії, зосереджуючись переважно на аспектах державної політики у сфері релігії. Особливу цінність становить монографія «Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан», у якій автор детально аналізує історіографію, сучасну структуру та канонічний статус православної церкви, а також історіографію відносин церкви з державою. Інші важливі праці: «Помісна церква: суспільний запит та проблемність становлення», «Суспільний запит на Помісну Церкву: проблеми, перспективи реалізації», «Уся правда про українське церковне питання» [8; 9; 16].

Третю групу складають богословські праці, які здебільшого мають виражений конфесійний характер. Однак нас цікавить їхній підхід і розуміння можливого діалогу між державою та релігійними організаціями загалом. Однозначно, сюди входять першоджерела, зокрема Біблія, Коран, Тора, в яких закладено фундамент релігійного вчення. З авторів перш за все необхідно згадати отця Кирила (Говоруна), званого у світі професора та богослова. Серед ключових праць вченого слід назвати монографію «Риштування Церкви: в бік постструктуральної еклезіології», а також дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук «Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку» [1]. У цих дослідженнях автор здійснює глибокий аналіз трансформації церковного устрою в історичній перспективі, зокрема змін у розумінні природи Церкви та можливостей її співпраці з державною владою.

Ще одним важливим публіцистом-ієрархом є владика Олександр (Драбинко). Обіймаючи керівні церковні посади при митрополиті Володимирі (Сабодану), він з перших вуст доносив важливу інформацію та позицію церкви стосовно розбудови державно-церковних відносин. Необхідно згадати його праці: «Православ'я в посттоталітарній Україні (віхи історії)», «Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви». Однозначно цінними і важливими є заяви та звернення самих очільників церков, митрополитів Епіфанія, Ону-

фрія, Святослава, а також їхніх офіційних речників та представників, наприклад Антонія (Паканича) чи Євстратія (Зорі) [10].

Ще один вагомий сегмент дослідницької літератури складають праці представників української релігійної діаспори, зокрема отців Української греко-католицької церкви І. Музичка «Християнство в житті особи і народу: вибрані твори», І. Шевціва «Християнська Україна: вибрані твори» та С. Ярмуса «Роль вісі духовної орієнтації в християнізації українців». У своїх науково-публіцистичних розвідках ці автори послідовно обстоюють ідею налагодження діалогу та співпраці між державою та церквою [14]. Сюди ж варто віднести роботи Т. Кузьо, якого ми неодноразово цитували вище.

Проблематиці державно-церковних відносин присвячена значна частина праць вітчизняних учених: філософів, істориків, релігієзнавців, політологів, соціологів, а також управлінців. Однак більшість лише дотично розкриває названу проблему. Релігійна тематика глибоко вкорінилася у політичний процес і, навпаки, політика – у релігійні процеси. Це означає, що, навіть досліджуючи «нейтральне» питання релігієзнавства, так чи інакше торкаєшся проблеми формування нової парадигми державно-церковних відносин.

Останніми роками лєвова частка досліджень релігійно-політичної площини зводиться до консолідації суспільства, а наявні церковні поділи суттєво цьому перешкоджають. Отже, з одного боку, про що пишуть вчені, держава має втрутитись і врегулювати церковні негаразди, а з іншого – церковні проблеми не можна вирішувати політичними методами.

Таким чином, актуальність порушеної у статті проблеми сприяла формуванню значного наукового доробку, представлено низкою змістовних і концептуально дотичних праць. Водночас низка аспектів взаємодії політики та релігії в умовах інтенсивних суспільно-політичних і релігійно-конфесійних трансформацій залишається недостатньо опрацьованою. Зокрема, малодослідженим є політичний вимір державно-конфесійних відносин у контексті становлення Помісної православної церкви, що зумовлено як обмеженою традицією вивчення релігійного питання у сфері політичної науки в Україні, так і відсутністю усталеної методології аналізу цього явища. Відповідно, існування низки не розкритих у повному обсязі аспектів державно-політичних відносин в Україні відкриває широкі перспективи для подальших міждисциплінарних досліджень у межах вибраної тематики.

Список використаної літератури

1. Войналович В. Сучасний релігійний простір України у контексті зовнішніх і внутрішніх викликів. *Українознавчий альманах*. 2020. № 27. С. 42–50.
2. Говорун С. Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку: дис. ... д. філософ. наук: спец. 09.00.14. Київ, 2019. 623 с.
3. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. 420 с.
4. Єленський В. Велике повернення. Релігія у глобальній політиці і міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ ст. Львів: вид-во УКУ, 2013. 504 с.
5. Кобетяк А. Політичні детермінанти конституювання Помісної православної церкви: дис. ... докт. політ. наук: спец. 23.00.02; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2023. 465 с.
6. Колодний А. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез). Київ, 2009. 450 с.
7. Климов В. Свобода совісті, церква, релігійність в українському суспільстві: вибрані статті. Київ: Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України, 2009. 370 с.

8. Саган О. Національні прояви православ'я: український аспект. Київ: Світ Знань, 2001. 256 с.
9. Саган О. Уся правда про українське церковне питання. Київ, 2021. 48 с.
10. Українське суспільство, держава і церква під час війни. церковно-релігійна ситуація в Україні – 2024 (інформаційні матеріали). Київ, 2024. 116 с.
11. Филипович Л., Титаренко В. Проблемні аспекти міжконфесійних та державно-конфесійних відносин у сучасній суспільно-політичній ситуації в Україні. *Релігійна свобода*. 2020. № 24. С. 55–64.
12. Чорноморець Ю. Закон про зміну юрисдикції – це в першу чергу захист прав громади. 17 січня 2019 р. URL: <https://cerkvarium.org/publikatsii/analitika/zakon-pro-zminu-yurisdiktsiji-tse-v-pershu-cherгу-zakhist-prav-gromadi.html>.
13. Kuzio T. Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality. Routledge, 2022. 225 p.
14. Papkova I. The Orthodox Church and Russian Politics. New York: Oxford University Press, 2011. 265 p.
15. Sokolovskyi O., Slyusar V., Hordiichuk O. The Experience of Religious Organizations in the Formation and Development of the Chaplaincy Movement in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2024. № 44(3). P. 74–92.
16. Sagan O.N. Church-state relations in Ukraine at the current stage: problems and possible development scenarios. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2023. № 8. P. 84–90. <https://doi.org/10.15407/visn2023.08.084>.

THE STUDY OF CHURCH-STATE RELATIONS IN UKRAINE IN THE WORKS OF DOMESTIC RESEARCHERS

Artemii Dorosh

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Religious Studies
Volodymyrska Str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine*

The article offers a comprehensive analysis of scholarly research on church-state relations in Ukraine during the period of independence. It explores the transformation of these relations through historical, political, religious, administrative, and legal approaches. Special attention is given to the legacy of the Soviet past, including its impact on academic thought, the stages of forming a multi-confessional environment in modern Ukraine, efforts to establish a unified independent Orthodox Church, and current challenges caused by the Russian-Ukrainian war.

The article systematizes the works of Ukrainian researchers representing various academic schools and disciplinary fields: political science, philosophy, religious studies, theology, and political theory. A content analysis allowed for the classification of sources into four main groups: political-administrative, philosophical-religious, theological, and journalistic. The study identifies key trends in understanding church-state interaction – from describing post-Soviet processes to developing models of partnership based on modern European standards and the principles of freedom of religion and tolerance.

Methodologically, the study is based on an interdisciplinary approach, using historical, comparative, expert, statistical, and content analysis methods. The emphasis is placed on the differences between European approaches to religious pluralism and Ukraine's aspiration for a unified national church. The article also examines the issue of legal guarantees of freedom of conscience in Ukraine, especially in light of recent changes in 2022–2025 related to the banning of religious organizations affiliated with the aggressor state.

The article argues that, despite the considerable contributions of Ukrainian researchers, the formation of a stable model of church-state relations remains a relevant issue. Such a model should be independent

of political fluctuations and take into account wartime conditions, citizens' religious self-identification, and interfaith dynamics. It is established that church-state relations are in constant transformation, influenced by both internal developments and global geopolitical and ethno-religious processes. Therefore, there is a need for regular study of these changes, which contributes to the accumulation of scholarly knowledge.

Key words: church-state relations, religious policy, Orthodoxy, religious pluralism, freedom of conscience, legislation, interfaith interaction, human existence.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.10.2025

Дата публікації: 23.12.2025